

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Denne artikel vil beskæftige sig med materialet fra nekropolen på Mozia. Da man allerede startede med at udgrave nekropolen i starten af 1900-tallet¹, er det ikke alle gravene, der er lige veldokumenterede. Derfor har jeg udvalgt en repræsentativ stikprøve på 20 grave, som omfatter nogle af de mere veldokumenterede grave.

Jeg vil i artiklen starte med at kigge på forskningshistorien omkring Mozia, hovedsageligt for den gamle nekropol, og generel forskning inden for fønikernes begravelsesritualer. Jeg vil herefter give et kort overblik over Mozias topografiske placering og dens historie. Derefter vil jeg kort præsentere materialet, som jeg har valgt at arbejde med. Dernæst vil jeg kort redegøre for den fønikiske kronologi, her primært med fokus på Mozia og perioden som jeg arbejder med. I min analyse vil jeg bruge gravmaterialet til at undersøge de fønikiske gravskikke på Mozia samt fønikernes forhold til døden. Jeg vil også se på, om gravene afspejler den sociale og økonomiske situation i det samtidige samfund på Mozia. Til sidst vil jeg perspektivere nekropolen på Mozia til nekropolen ved Al-Bass i Tyre for at se, om der er nogle fællestræk.

Forskningshistorie

Udgravningen af Mozia begyndte i starten af det 20. århundrede, da Whitaker opkøbte øen og startede en udgravningskampagne fra 1906-1919². Whitaker påbegyndte udgravningen af nekropolen i 1907, hvorefter han udgravede en del grave, men herfra er der kun 10 grave, som er dokumenterede³. Han udgav i 1921 *"Motya. A Phoenician Colony in Sicily"*. I 1930 udgravede Marconi Cappiddazzu på Mozia, udsendt af Palermo museum⁴. Leeds University London udgravede på Mozia i 1955 og igen fra 1961-1963 under Isserlin og Taylor samt Cintas, som udgravede nekropolen på Mozia fra 1961-1962⁵. Isserlin og Taylor udgav i 1974 *"Motya – A Phoenician and Carthaginian City in Sicily"*. Italian Mission, Soprintendenza alle Antichità of Palermo og Centro di Studi Semitici og University of Rome begyndte at udgrave Mozia fra 1964-1978. De påbegyndte udgravningen af nekropolen på Mozia i 1970-1978 under Tusa, og her blev der udgravet 162 grave, som er bedre dokumenteret. Her blev bindene *"Mozia I – IX"* fra 1964 – 1978⁶

¹ Isserlin et al. 1974: 14

² Whitaker 1921: vii & Isserlin et al. 1974: 14

³ Whitaker 1921: 206 & 248ff

⁴ Isserlin et al. 1974: 15

⁵ Taylor 1964: 91 & Isserlin et al. 1974: 15

⁶ Moscati 1968: 202

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

De påbegyndte udgravningen af nekropolen på Mozia i 1970-1978 under Tusa, og her blev der udgravet 162 grave, som er bedre dokumenteret⁷. Her blev bindene *”Mozia I – IX”*, fra 1964 – 1978 udgivet. Efter dette er der løbende foregået flere små udgravninger på Mozia, men disse har hovedsageligt været koncentreret om industri – og nyere beboelsesområder⁸. I forskningen omkring føniskernes begravelsesskikke er der udgivet få artikler, blandt andet: *”The Phoenicians and Death”* af Gras et al. i 1991, og *”Cultural Contacts in Colonial Settings: The Construction of New Identities in Phoenician Settlements in Western Mediterranean”* af Delgado et al. i 2007.

Mozia

Mozia er en ø, som ligger ud for Siciliens vestlige kyst. Øen ligger i Stagnone di Marsala bugten⁹, og vest for øen ligger en lang ø kaldet Isola Lungo, som beskytter Mozia fra vest¹⁰. Øen er 40 hektar, 2,5 km i omkreds, og på dens højeste sted ligger den seks meter over havoverfladen¹¹. På øen blev en fønisk koloni grundlagt. Thucydid skriver, at fønikerne først bosatte sig på Siciliens kyststrækning og øer, men de trak sig tilbage til Mozia, Soloeis og Panormus, da grækerne ankom til Sicilien. Der er dog ingen arkæologiske beviser for, at fønikerne var på Sicilien, før de grundlagde disse byer¹². Ifølge det ældste materiale fra øen bosatte fønikerne sig på øen sent i det 8. århundrede¹³. På øens nordlige kyst ligger tophet¹⁴ og den gamle nekropol¹⁵. Øst herfor ligger nordporten, og nord for denne ligger en lille havn og en mole, som forbinder Mozia med det sicilianske fastland ved Birgi, hvor den senere nekropol ligger¹⁶. Ved nordporten ligger også helligdommen kaldt Cappizzdazzu¹⁷. Midt på øen ligger et beboelsesområde, her ligger blandt andet House of Mosaics, og på den sydlige del af øen ligger sydporten¹⁸. Vest herfor er der fundet et tidligt beboelsesområde og en cothon¹⁹. Sent i det 5. århundrede blev den bymur, vi ser i dag, bygget rundt om

⁷ Isserlin et al. 1974: 15 & Tusa 1978: 63

⁸ Blandt andet Famá, M. L, Alaimo, R, Bonacasa, N & Buttitta, A har arbejdet med materialet fra disse udgravninger.

⁹ Whitaker 1921: 48

¹⁰ Whitaker 1921: 49

¹¹ Whitaker 1921: 48 & Aubet 2001: 232

¹² Thucydid: VI, 2, Carpenter 1958: 37 & Aubet 2001: 200

¹³ Isserlin et al. 1974: 53: Græske potteskår fra ca. 700 fvt. er fundet under sydporten, & Isserlin et al. 1974: 73: Græske potteskår fra det sene 8 århundrede er fundet under nordporten

¹⁴ En tophet er en punisk tradition, som kun ses i de føniske kolonier i den vestlige del af middelhavsområdet. Det er en hellig gravplads, som er hvor børn og dyr er begravet (Gras et al. 1991: 152ff).

¹⁵ Whitaker 1921: 130f

¹⁶ Whitaker 1921: 48, Taylor 1964: 95 & Taylor 1978: 117

¹⁷ Isserlin 1974: 32 & Taylor 1978: 117

¹⁸ Isserlin et al. 1974: 32 & Taylor 1978: 117

¹⁹ Taylor 1964: 91f & Isserlin et al. 1974: 32

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

øen, undtagen langs den vestlige kyst²⁰. I 397 fvt. blev Mozia besejret af Dionysius fra Syrakus, og herefter blev hovedbefolkningen flyttet til Lilybæum på Siciliens fastland²¹.

Fig. 1: Mozia

Materiale

Den gamle nekropol ligger vest for nordporten på Mozias nordlige kyst. Der er gjort rede for 172 grave på nekropolen²², og heraf har jeg udvalgt en repræsentativ stikprøve på 20 grave, som indeholder de mere veldokumenterede grave. Mit materiale er derfor baseret på gravkontekster.

Jeg har lavet et samlet appendiks 1 over indholdet i gravene for at skabe et overblik. Ud fra dette materiale forsøger jeg at rekonstruere de fønikiske gravskikke. Til materialet hører også de forskellige gravtyper og urner, men disse er dårligt dokumenterede, så her vil min gennemgang blive mere opsummerende. I min perspektivering benytter jeg mig af udgravningerne fra Al-Bass i Tyre, som har en af de mere veludgravede nekropoler med kremationsgrave i Fønikien.

Kronologi

Kronologien for de fønikiske kolonier er generelt meget usikker, da man ikke har materielle levn fra før, kolonierne bliver grundlagt som byer²³. Der findes få skriftlige kilder med absolutte dateringer fra

²⁰ Taylor 1964: 92

²¹ Whitaker 1921: 92

²² Whitaker 1921: 248ff, & Tusa 1978: 63

²³ Carpenter 1958: 37 & Aubet 2001: 200

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

perioden, men de handler stort set ikke om Mozia²⁴. Da der endnu ikke er etableret en komplet kronologi for fønikerne, er gravene på den gamle nekropol på Mozia hovedsageligt dateret på baggrund af keramikken²⁵. Jeg benytter mig af Núñez Calvos relative typologi og kronologi for den fønikiske mushroom flaske, her type G, som er fundet i gravene på nekropolen på Mozia. Mushroom flasken er dateret ud fra stratigrafier i Al-Bass V og Tyre I²⁶. Dette understøttes af Giammellaros observationer af keramikken fra Mozia med henblik på en relativ typologisk udvikling²⁷. Dateringen for denne er fra midten af det 7. århundrede fvt. – starten af det 6. århundrede fvt.²⁸. I flere af gravene er der fundet protokorinthisk keramik, og for denne er der etableret en absolut kronologi²⁹. Denne er baseret på kolonigrundlæggelserne på Sicilien, som er dateret af Thucydid³⁰ og Diodor³¹, og den tidligste keramik fra disse er protokorinthisk³². Dette understøttes blandt andet af gravene i Pithekoussai på Ischia, hvor der er fundet protokorinthisk keramik sammen med skarabæer, der bærer en kartouch for forskellige egyptiske konger³³. De egyptiske dynastier er nogenlunde absolut dateret³⁴. Den protokorinthiske keramik inddeles i tidlig, mellem og sen fase, som dateres fra slutningen af det 8. århundrede fvt. frem til slutningen af det 7. århundrede til starten af det 6. århundrede fvt.³⁵.

På baggrund af keramikken i gravene har jeg lavet en samlet opstilling i appendiks 2 for dateringen af gravene samt en kronologisk udvikling. Herudfra kommer dateringerne af gravene til at ligge fra slutningen af det 8. århundrede fvt. til første halvdel af det 6. århundrede fvt., som er rammen for nekropolens brugsperiode.

²⁴ Whitaker 1921: 1 & Gras et al. 2001: 129

²⁵ Cintas, P udgav i 1950 *Céramique Punique*, det er en generel oversigt over keramikken i Karthago og tildels Mozia. Bindet giver dog ikke en korrekt overordnet kronologisk udvikling, og jeg har derfor valgt ikke at benytte det.

²⁶ Núñez Calvo 2008: 65

²⁷ Giammellaro 2000 her gengivet af Procelli 2008: 472ff

²⁸ Nuñez Calvo 2008: 83

²⁹ Payne 1931: 4ff

³⁰ Thucydid: VI, 3-5

³¹ Diodor Siculus: XIII 74-79 & XIV 16 & 37

³² Dunbabin 1948: 5 & Morris 1996: 51ff

³³ Cook 1969: 13 & Buchner et al. 1993: 630ff

³⁴ Kitchen 1991: 201

³⁵ Payne 1931: 4ff - Redegørelse for dateringen af korinthisk kronologi, se Payne 1931: 67-91.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Datering	Grav
Slutningen af det 8 århundrede – midten af det 7 århundrede.	81, 139.
Starten af det 7 århundrede – midten af det 7 århundrede.	24, 63, 111, 146.
Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.	23, 29, 64, 66, 72, 93, 126, 128, 144, 150, 151, 155, 156.
Slutningen af det 7 århundrede – 1 halvdel af det 6 århundrede.	65.

Tab. 1: Datering af gravene

Gravskikke på Mozia³⁶

Jeg vil starte min analyse af gravskikkene ved at se på gravenes udformning og deres placering. Alle grave er placeret på den nordlige kyst af Mozia et stykke væk fra beboelsesområderne, og de bliver i den sydlige del overlappet af en senere bymur³⁷. Gravene er ikke placeret efter et bestemt mønster, men er blevet lavet, hvor der har været plads. Dette resulterer i forskellige dybder og afstande, og nogle steder overlapper gravene hinanden³⁸. Der har altså ikke været et bestemt område, som har tilhørt en begravelse, men det har været et stort område, hvor alle er blevet begravet op og ned ad hinanden.

Fig. 2: Nekropolen på Mozia

³⁶ Ved gennemgangen af gravskikkene benytter jeg mig af den samlede oversigt i appendiks 1 & appendiks 2.

³⁷ Moscati 1966: 388, Tusa 1972: 80 & Isserlin 1982: 117

³⁸ Whitaker 1921: 217

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Efter kort at have gennemgået de ydre rammer for gravene, vil jeg nu se på selve indholdet af gravene. De 20 grave er alle kremationer, som er placeret i urner, og heraf er 19 gravet ned i jorden eller grundfjeldet - i enten cirkulære eller rektangulære huller. Grav 151 er placeret oven på grundfjeldet³⁹. Dette må dog være undtagelsen frem for reglen, da det kun er denne grav, som bryder mønsteret. Kremationerne er placeret i en af tre forskellige urner: Enten en stenkiste dannet af seks stenplader med bund og låg, en amphora eller en stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg⁴⁰. Syv kremationer er placeret i en amphora, seks kremationer er placeret i en stenkiste dannet af seks stenplader med bund og låg, og fem kremationer er placeret i en stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg⁴¹. Dette tyder på, at der ikke har været de store præferencer mellem de forskellige urner, og at kremationen som hovedregel har været placeret i en af disse. Endvidere er gravene så små, at selve kremationen af personerne må være foregået et sekundært sted, men der er endnu ikke berettet om et fund af sådan et sted – på nær Whitaker, som skriver om små områder, hvor han har fundet spor af brændt træ og knogler⁴². I gravene er der placeret keramik. Dette er enten placeret ved siden af urnen eller i denne. I 13 grave er der kun placeret lokalproduceret keramik med få imitationer af korinthisk keramik, og i syv grave er der udover lokalproduceret keramik placeret korinthisk keramik, samt en italiensk kernosring i grav 29 og en oinochoe fra Fønikien i grav 81⁴³. Den importerede keramik fra Korinth og andre steder forekommer altså mindre hyppigt end den lokale keramik, og må anses for at være en luksusvare. Den lokale keramik, som er placeret i gravene, består oftest af en mushroom flaske, en oinochoe med kløverformet munding og en køkkenvase med en hank.

Fig. 3: Oinochoe med kløverbladsformet munding, mushroom flaske og en køkkenvase med hank (tegnet af Signe Krag)

³⁹ Tusa 1972: 67ff & Tusa 1978: 16ff

⁴⁰ Tusa 1978: 9

⁴¹ Tusa 1972: 67ff & Tusa 1978: 16ff

⁴² Whitaker 1921: 228

⁴³ Tusa 1972: 67ff & Tusa 1978: 16ff

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Det tyder altså på, at disse former har haft en speciel betydning for begravelsesritualerne. Køkkenvasen med hank er en imitation af en lokal keramiktradition på Sicilien, hvor de af fønikerne drejes på hjul⁴⁵. Dog er køkkenvaserne i grav 72 og 150 samt gryden i grav 81 håndlavede, hvilket er i den lokale sicilianske tradition⁴⁶. Det kan tyde på, at Mozia enten har handlet med lokale sicilianske byer eller, at der har boet lokale sicilianere på Mozia⁴⁷. Dette ville resultere i nogle nye tilføjelser til de oprindelige begravelsesskikke blandt fønikerne på Mozia. Keramikken i gravene er oftest banket- eller køkkenformer, hvilket kunne tyde på, at der er foregået drikke – og madofringer i forbindelse med en begravelse. Desværre er der ikke lavet analyser af indholdet i keramikken, så det er ikke muligt at sige, om dette har fundet sted og i så fald, hvilke former for mad og drikke de har ofret. Kun i et enkelt tilfælde beretter Whitaker om en vase på sit museum, der indeholder en substans, der muligvis er mad⁴⁸. På en del af keramikken er der spor efter, at det har været i kontakt med ild. Det kunne tyde på, at noget af keramikken har været placeret sammen med den afdøde, da denne er blevet kremeret. Det drejer sig om ni grave⁴⁹, hvoraf noget af den brændte keramik i grav 81 er placeret i urnen sammen med kremationen⁵⁰. I de ni grave er det hyppigst køkkenvasen med en hank, som bærer spor af brand, og det kunne tyde på, at den havde en særlig forbindelse med selve kremationen. Det viser altså, at der har eksisteret en begravelsesskik, hvor noget af begravelseskeramikken er placeret på ligbålet sammen med den afdøde, og det er herefter blevet placeret i graven. Noget af den brændte keramik er meget fragmenteret, så det kan enten være knust på ligbålet eller ved placeringen i graven. På Ahirom fra Byblos' sarkofag er der afbildet en begravelsesbanket samt sørgende kvinder, så det kan have været en tradition, der blev udøvet ved graven. Scenen viser en royal banket⁵¹. Men selvom det er en royal fremstilling, må de have haft kendskab til skikken i samfundet, og da den lokale køkkenvase med en hank er blevet brugt i hjemmet, kunne det tyde på, at kvinderne har spillet en rolle i begravelsesseancen, som det også ses på sarkofagen⁵². Keramikken optræder hyppigst og i det største antal i gravene, men herudover er der også fundet få andre slags gravgaver. Det drejer sig om smykker, en dolk og en terrakottafigurine. Smykkerne optræder i fire grave⁵³, hvor de i grav 29 og 81 er placeret i urnen⁵⁴. Endvidere er smykkerne i grav 81 smeltet sammen i en klump, da de højst sandsynligt er blevet

⁴⁴ Markoe 2000: 139

⁴⁵ Delgado et al. 2007: 34

⁴⁶ Delgado et al. 2007: 34

⁴⁷ De Simone 2008: 45

⁴⁸ Whitaker 1921: 219

⁴⁹ Tusa 1972: 71ff & Tusa 1978: 17ff. Grav 29, 65, 66, 72, 81, 128, 151, 155 & 156.

⁵⁰ Tusa 1978: 26f

⁵¹ Porada 1973: 360f

⁵² Markoe 2000: 138 & Delgado et al. 2007: 33f

⁵³ Grav 23, 24, 29 & 81

⁵⁴ Tusa 1972: 70ff & Tusa 1978: 26f

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

placeret på ligbålet⁵⁵. Smykkerne er dårligt bevarede og består oftest af fingerringe, armbånd og halskæder i bronze og sølv, samt vedhæng i guld, sølv, fajance og ben, der er fønikisk inspireret⁵⁶. Smykkerne er alle meget feminint udformet, og man må gå ud fra, at disse er blevet placeret i grave, som har indeholdt kremationer af kvinder. I grav 66 er der placeret en dolk i urnen⁵⁷. Denne grav må altså have indeholdt kremationen af en mand. I grav 65 er der placeret en figurine⁵⁸. Denne er udformet som en kvinde, der holder hænderne op omkring brysterne, og kan derfor meget muligt være en afbildning af gudinden Astarte⁵⁹. Astarte er gudinde for fertilitet og beskyttelse af spædbørn, og graven må derfor indeholde kremationen af en kvinde⁶⁰. De få gravgaver, der er placeret i gravene udover keramikken, indikerer, om det er en mand eller kvinde, som er begravet i graven. Gravgaverne kan sige noget om deres identitet, mens de var i live. Smykkerne kan have været båret af kvinderne, og dolken kan være brugt af manden. Det er en skik, som også ses andre steder, at placere en Astarte-figurine i kvindelige grave for at sikre fremtidig fertilitet⁶¹. Gravene kan altså symbolisere, hvad de begravede personer var i livet, men også ledsage dem på deres vej til efterlivet samt opfylde nogle ønsker for de efterladte. 10 ud af 20 grave indeholder enten importeret keramik eller gravgaver, der ikke er keramik, og derfor må det have været nogle mere specielle gravgaver, som ikke alle havde råd til. Overordnet indeholder begravelserne på den gamle nekropol på Mozia ikke overvældende mange gravgaver. Men en nekropol med få rigdomme behøver ikke at afspejle et samfund med få likvider. Begravelsesritualerne på Mozia har muligvis ikke været fokuseret på, at den enkelte skulle begraves med mange dyrebare gravgaver, men at der var fokus på drikke- og madofringer. Hvis dette er tilfældet må de 10 grave med importeret keramik eller gravgaver, der ikke er keramik, have tilhørt nogle velhavende personer i samfundet, da de skiller sig ud fra de andre. Da der i alt er fundet 172 grave på den gamle nekropol i Mozia⁶², og da denne har været brugt i omkring 150 år, fra slutningen af det 8. århundrede fvt. til første halvdel af det 6. århundrede fvt., kan det ikke være alle, der har været begravet her. Det er muligt, at samfundet har været opdelt i et hierarki, hvor fønikerne har haft rettigheden over nekropolen⁶³. Hvis man kigger på beboelsesområdet ved sydporten, som har været i brug samtidig med den gamle nekropol, kan man prøve at spore, om der har været klasseforskelle⁶⁴. Ved den første fase

⁵⁵ Tusa 1978: 26f

⁵⁶ Tusa 1972: 67ff & Tusa 1978: 26f

⁵⁷ Tusa 1978: 20

⁵⁸ Tusa 1978: 17ff

⁵⁹ Markoe 2000: 124

⁶⁰ Markoe 2000: 124

⁶¹ Markoe 2000: 124

⁶² Whitaker 1921: 248ff, & Tusa 1978: 63

⁶³ Delgado et al. 2007: 32

⁶⁴ Taylor 1964: 92

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

af disse huse, som cirka er fra starten af det 7. århundrede fvt., er der tegl placeret på en sokkel af sten og store kampesten⁶⁵. I den anden fase fra det sene 7. århundrede fvt., som inkluderer ombygningen af mindst to af disse huse, består det første hus af mange rum omkring en central gård, med mure af større sten blandet med kvadersten⁶⁶. Det andet hus består af en central gård med en brønd eller cisterne⁶⁷. Her ser vi altså en udvikling, hvor nogle bygger større og flottere huse, mens andre bliver boende i de oprindelige huse, og det tyder på en klasseforskel. Men ingen af hustyperne viser dog tegn på at skulle være blevet benyttet af aristokrater⁶⁸. Dog er det det eneste beboelsesområde fra perioden, hvor nekropolen er i brug. Det er meget dårligt bevaret⁶⁹, og der er ikke fundet offentlige bygninger og pladser⁷⁰. Men ud fra de ovennævnte fund har der ikke hersket en decideret overklasse på Mozia, men nærmere en under – og middelklasse, mens nekropolen på Mozia blev benyttet.

Tyre

Ifølge Herodot blev Tyre grundlagt omkring år 2750 fvt.⁷¹, og udgravninger af Bikai fra 1973-1974 viser, at den første beboelse af Tyre stemmer overens med denne datering⁷². Tyre ligger ved Libanons kyst, og i antikken var denne en ø med to havne, beboelse og andet⁷³. I 332 fvt. byggede Alexander den Store en mole ud til øen og overvandt byen⁷⁴. Siden molen blev bygget er øen gradvist vokset sammen med fastlandet, og er i dag en halvø.

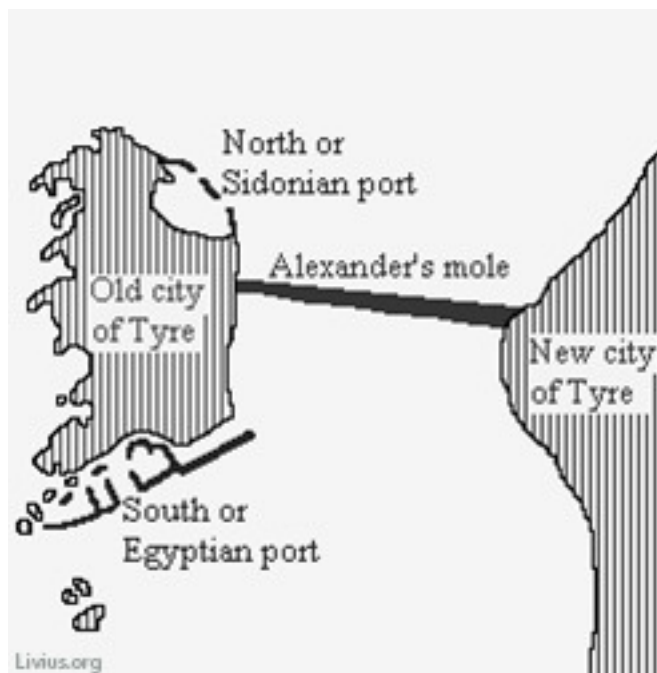

Fig. 4: Tyre

⁶⁵ Taylor 1964: 92 & Taylor 1978: 117

⁶⁶ Taylor 1964: 92

⁶⁷ Taylor 1964: 92

⁶⁸ Isserlin 1982: 121

⁶⁹ Isserlin 1982: 120

⁷⁰ Isserlin 1982: 122

⁷¹ Herodot: II, 44, 3

⁷² Aubet 2001: 21

⁷³ Aubet 2001: 33

⁷⁴ Diodor Siculus: XVII, 40, 2-5

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Tyre og dennes bymur er afbildet på Balawat portene fra midten af det 9. århundrede fvt.⁷⁵. I 1997 fandt man den gamle nekropol på fastlandet ved Al-Bass, to km fra Tyre, som stammer fra det 9. – 7. århundrede fvt.⁷⁶. På nekropolen har man i alt fundet 80 grave, som indeholder kremationer af voksne⁷⁷. Urnerne er placeret der, hvor der har været plads, så der er ikke noget mønster, og derfor overlapper mange hinanden⁷⁸. Kremationerne er placeret i amphoraer, som enten lukkes af en plade eller et låg⁷⁹. I forbindelse med urnerne er der placeret keramik ved siden af, som oftest består af en mushroom flaske, en oinochoe med kløverformet munding og en skål eller kop i redslip ware. I urnerne er der ofte placeret personlige genstande og amuletter i form af skarabæer⁸⁰. I noget af keramikken er der blandt andet fundet spor efter honning og fisk⁸¹. I urnerne er der fundet rester efter dyrefringer, som er blevet brændt sammen med den afdøde på ligbålet⁸². Der er også fundet få steler, som har stået over nogle af gravene⁸³. Urnerne er placeret i huller, som er gravet ned i jorden, herefter er blandt andet platter blevet knust over urnen, så er et bål blevet tændt i hullet i jorden, og spor af brand ses på keramikken⁸⁴. Inden graven blev lukket, blev der placeret en træboks oven på urnen, hvori der blev placeret terrakottamasker og/eller figuriner⁸⁵. Graven blev til sidst forsejlet af to store sten, der ligeledes markerede gravstedet, og igen blev keramik knust ved gravstedet⁸⁶. Af de kremationer, hvor man har kunnet identificere resterne, er 36 mænd og 29 kvinder⁸⁷.

Mozia og Tyre er begge grundlagt på øer tæt på fastlandet, hvor fønikere har bosat sig. Der findes flere ligheder mellem begravelsesskikkene på nekropolen i Al-Bass ved Tyre og nekropolen på Mozia. Både i Tyre og på Mozia er kremationerne placeret i urner, som er gravet ned i jorden eller grundfjeldet. Og ved ingen af dem findes der et mønster i placeringen af urnerne. I Tyre er det dog udelukkende en amphora, der benyttes som urne. Nogle af urnerne fra nekropolerne ligner hinanden, mens andre er fuldstændigt forskellige i form og udsmykning. Ved eller i urnen placeres der gravgaver, og her er der både på Mozia

⁷⁵ Aubet 2001: 37 – Balawat var en by i det assyriske kongerige, som lå i det nordlige Mesopotamien.

⁷⁶ Aubet et al. 2004a: 45 & Aubet 2004: 89

⁷⁷ Aubet 2004b: 90ff

⁷⁸ Aubet 2004c: 31ff

⁷⁹ Aubet 2004b: 91

⁸⁰ Aubet 2004b: 91

⁸¹ Aubet 2004b: 93 & Aubet 2004c: 444

⁸² Aubet 2004b: 93

⁸³ Aubet 2004b: 91

⁸⁴ Aubet 2004b: 91f

⁸⁵ Aubet 2004b: 92

⁸⁶ Aubet 2004b: 92

⁸⁷ Aubet et al. 2004a: 56

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

og i Tyre hyppigst placeret en mushroom flaske og en oinochoe med kløverformet munding. I Tyre er der derudover placeret redslip ware, som er en lokal stil⁸⁸. I Mozia er der i stedet placeret en køkkenvase med en hank, som enten er en imitation af lokal keramik eller produceret af de lokale sicilianere, samt importeret keramik. Keramikken viser, at der begge steder har været lagt vægt på at give den afdøde drikke- og madofringer med på vejen, og keramik er også blevet knust i eller på graven. Udover det er kremationen på begge nekropoler foregået et sekundært sted, og på Mozia findes der spor af brand på keramikken fra kremationen, mens der i Tyre findes spor af brand på keramikken fra bålet i selve graven. Ved resten af gravskikkene i Tyre og Mozia findes der ikke andre ligheder, udover placeringen af en stele over graven. I Mozia benyttes kun en begravelsesform ad gangen, mens der i Tyre, som ved de fleste andre fønikiske bosættelser, benyttes flere begravelsesformer på en gang⁸⁹. Vi ser altså i Mozia forhandlinger mellem de lokale sicilianere, grækerne og fønikerne omkring begravelsesskikkene, hvor fønikerne har inddraget den lokale keramik, accepteret keramik fra Grækenland og lavet efterligninger heraf⁹⁰, og også beholdt nogle af deres oprindelige traditioner⁹¹. Den største forskel på nekropolerne er, at den på Mozia er placeret på øen, mens den i Tyre er placeret på fastlandet. Whitaker mente, at man benyttede kremation på den gamle nekropol på Mozia på grund af hygiejnemæssige og pladsmæssige årsager⁹². I Tyre er nekropolen placeret langt væk fra beboelsen, som lå på selve øen. Så her har kremation ikke været brugt på grund af hygiejnemæssige årsager. Endvidere ser det ud til, at det har været muligt at udvide nekropolen, så det kan heller ikke være på grund af pladsmangel. Det er muligt, at man skal spore kolonien på Mozia tilbage til Tyre, og at kolonien tog begravelsesskikken fra Tyre med sig til Mozia, før de i midten af det 6. århundrede grundlagde Birgi nekropolen på det sicilianske fastland og overtog de puniske gravskikke, som her hovedsageligt bestod af inhumationer i sarkofager og gravkamre⁹³. Endvidere er der ikke klipper på Mozia til at lave kammergrave, så det kan være årsag til, at man helt har fravalgt denne skik i første omgang⁹⁴. Derfor har Whitaker nok ikke ret i sine antagelser, men kremation er blevet benyttet, da det har været beboerne på Mozias begravelsesskik tilbage fra moderlandet. At fønikerne på Mozia skulle stamme fra Tyre eller en koloni herfra, stemmer også overens med at Karthago, som ligger i Nordafrika, ifølge Josephus blev grundlagt af en prinsesse fra Tyre⁹⁵. Thucydid nævner, at Mozia blandt andet blev grundlagt ved Siciliens

⁸⁸ Aubet 2004b: 91 & Delgado et al. 2007: 32

⁸⁹ Gras et al. 2001: 127

⁹⁰ De Simone 2008: 44

⁹¹ Isserlin 1982: 113

⁹² Whitaker 1921: 212

⁹³ Whitaker 1921: 233ff, Moscati 1966: 388 & Tusa 1972: 80

⁹⁴ Harden 1963: 100

⁹⁵ Josephus: I, 116

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

vestkyst, så det lå tæt på Karthago⁹⁶. Det er derfor meget sandsynligt, at de to byer har haft et tæt bånd på grund af, at de stammer fra den samme by i moderlandet.

Konklusion

Mozia er en ø, som ligger ud for Siciliens vestkyst. Den blev bosat af fønikerne sent i det 8. århundrede og blev i 397 fvt. ødelagt af Dionysius af Syrakus, hvorefter hovedbefolkningen blev flyttet til Lilybæum på Siciliens fastland.

Jeg har udvalgt en stikprøve på 20 grave ud af de 172 grave, der i alt er fundet på nekropolen på Mozia. Perioden, hvor nekropolen på Mozia er blevet benyttet, ligger fra slutningen af det 8. århundrede fvt. til 1. halvdel af det 6. århundrede fvt. Det er baseret på relative dateringer af den fønikiske mushroom flaske samt absolutte dateringer af korinthisk keramik.

Gravene er kremationsgrave, som enten er placeret i en stenbuste dannet af seks stenplader med bund og låg, en amphora eller en stenbuste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. I gravene er der hovedsageligt placeret keramik, som oftest er banket- eller køkkenformer, og det viser, at der har været fokus på drikke- og madofringer i forbindelse med begravelsesritualet. Keramikken er lokalproduceret fønikisk keramik, imitationer af importeret keramik eller keramik fra Grækenland, Fønikien, Italien eller lokale sicilianere. Den importerede keramik forekommer mindre hyppigt end den lokalt produceret keramik og må derfor anses for at være en luksusvare. Endvidere er der fundet smykker i fire grave, en dolk i en grav og en Astarte-figurine i en grav. Det viser, hvem de begravede var, mens de levede, og samtidig fik de deres gravgaver med til efterlivet, som også kunne symbolisere ønsker for de efterladte. I beboelsesområdet sker en udvikling, hvor nogle bygger større huse, mens andre bliver boende i de oprindelige huse. Altså er der en klasseforskel i Mozia, dog en under- og middelklasse, da der ikke er fundet spor efter, at der skulle have boet aristokrater.

Både på nekropolerne i Tyre og Mozia ses kremationerne placeret i en urne, og de graves ned i jorden eller grundfjeldet uden et bestemt overordnet mønster. Stilen af keramikken er meget ens, men der ses forskelle i form og udsmykning. Begge steder placeres en mushroom flaske og en oinochoe med kløverformet munding oftest i graven. Derudover placeres der i Tyre redslip ware, som er en lokal stil, mens der på Mozia placeres en køkkenvase med en hank, som er den lokale sicilianske tradition. I Mozia udvikles gravskikkene, og de inddrager lokale og græske skikke. Mozia skal muligvis spores tilbage til Tyre. Dette

⁹⁶ Thucydid: VI, 2

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

understøttes af, at Karthago blev grundlagt af en prinsesse fra Tyre, og Thucydid nævner, at fønikerne bosatte sig på Mozia, så der var kortere til Karthago.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Appendiks 1⁹⁷

Grav	Type	Symposium-keramik	Smykker	Våben og redskaber	Andet
Grav 23	Urne i stenkiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Gravet ned i jorden.	2 fønikiske køkkenvaser med en hank, 1 lille skål.	1 armbånd i bronze, fingerringe i sølv, flere stykker af sølvhalskæder i forskellige størrelser, vedhæng i bladguld & flere sølvvedhæng.		Spor af brændsel i urne.
Grav 24	Urne i stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase med en hank.	1 fingerring i sølv med hvid indgraveret bezel.		Sølvarmbånd i lignende udgave blev fundet i en grøft lige ved siden af graven.
Grav 29	Urne i stenkiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Gravet ned i jorden.	1 kernosring, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, fragment af vase.	1 disk af ben med huller i begge sider, 1 armbånd af bronze, en gruppe af sølvringe, 4 vedhæng i sølv udformet som kurve, 1 skive i sølv med kant i relief – muligvis phiale.		Fragment af vase er delvist brændt. Smykker fundet i urne sammen med brændte knogler.
Grav 63	Ingen urne og kreationsrester. Gravet ned i jorden.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk oinochoe, 1 lille skål.			
Grav 64	Amphora urne. Gravet ned i grundfjeldet.	1 punisk flaske, 1 oinochoe, 1 punisk køkkenvase med en hank.			
Grav 65	Urne i sten kiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Gravet ned i grundfjeld.	5 korinthiske aryballer, fragmenter af 1 korinthisk kop, 2 fønikiske oinochoer, 2 fønikiske køkkenvaser med en hank, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk alabastron, 1 lille skål, fragmenter af en vase.			1 arybal og 1 køkkenvase er delvist brændte. Alabastron og 1 oinochoe er nogle steder sort efter røg. Terrakotta udformet som en kvinde, der holder om brysterne – Astarte?
Grav 66	Amphora urne. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk unguentaria, 1 stor skål, 1 fønikisk køkkenvase med en hank.		1 dolk.	Unguentaria og dolk placeret i urnen. Vaser placeret et stykke vest for urnen. Spor af brand på den store skål og køkkenvasen.
Grav 72	Urne i stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk køkkenvase med en hank.			Køkkenvasen er delvist brændt.

⁹⁷ Det skal dog nævnes, at der på den gamle nekropol på Mozia er blevet fundet 2 inhumationsgrave, men disse afspejler muligvis en bevægelse hen mod slutningen af nekropolens brugsperiode, hvor man går fra kremation til inhumation. (Tusa 1973: 37f). Endvidere er der fundet få skarbær på nekropolen, men de er dårligt publiceret, så dem har jeg undladt at inddrage, på grund af den manglende kontekst. (Tusa 1972: 121ff).

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Grav 81	Urne i stenkiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Gravet ned i grundfjeld.	2 korinthiske kotyler, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 fønikisk gryde med to hanke i fajance, fragmenter af kop og oinochoe.	1 gruppe sammensmeltet smykker: 1 sølvhalskæde, 1 skiveformet vedhæng, 1 kurvedehæng i guld, cirkulære og æggeformede vedhæng, 1 tøndeformet vedhæng i fajance, 1 ørering?, stang med cirkulært tværsnit. 1 armbånd i bronze dannet af 3 stænger.		I urne er smykker og fragmenter af en kop og oinochoe, som alle er blevet brændt. Spor af brand på gryde.
Grav 93	Urne i stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk køkkenvase i fajance med en hank.			
Grav 111	Amphora urne uden kremationsrester. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk efterligning af den korinthiske skyphos.			
Grav 126	Kremationsrester. Gravet næsten cirkulært ind i grundfjeld.	1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 køkkenvase med en hank, 1 trefodsplade, 1 fønikisk alabatron, 1 lille krukke			Spor af brændsel i urne. Pseudo-tenformet koniske ben, med et vertikalt hul i midten.
Grav 128	Urne i stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. Gravet ned i næsten rektangulært hul i grundfjeld.	1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase men en hank, 1 protokorinthisk skyphos.			Køkkenvasen er næsten helt sort efter brand.
Grav 139	Amphora urne. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 protokorinthisk kotyle.			Spor af brændsel i urne.
Grav 144	Amphora urne. Gravet ned i jorden.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk plade, 1 oinochoe, 1 fønikisk efterligning af en protokorinthisk skyphos.			Horisontale håndtag på maven af urnen.
Grav 146	Urne i stenkiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Gravet ned i grundfjeld.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 fønikisk kande, 1 protokorinthisk skyphos.			Skyphos var placeret i urnen.
Grav 150	Amphora urne. Gravet ned i grundfjeldet.	1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 fønikisk efterligning af en protokorinthisk skyphos, 1 lille skål.			Vandret håndtag på urnen.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Grav 151	Urne i stenkiste dannet af 6 stenplader, med bund og låg. Placeret på overfalden af grundfjeldet.	1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 protokorinthisk kotyle.			Kotyle placeret i urnen, og indeholder kremationsrester. Spor af brand på mushroom flaske og oinochoe.
Grav 155	Amphora urne. Gravet ned i grundfjeldet.	1 fønikisk køkkenvase med en hank, 1 fønikisk platte, 1 fønikisk skål.			Vandret håndtag på urnen. Spor af brand på køkkenvasen.
Grav 156	Urne i stenkiste udhugget af ét stenstykke med et separat låg. Gravet ned i grundfjeldet.	1 fønikisk oinochoe, 1 fønikisk mushroom flaske, 1 fønikisk køkkenvase med en hank.			Vaserne er placeret i urnen over kremationen. Spor af brand på køkkenvasen.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Appendiks 2

Grav	Fønikisk keramik	Korinthisk keramik	Andet	Datering
Grav 23	2 køkkenvaser med en hank, den ene hank er en anelse mere vertikal, og 1 lille skål.			Midten af det 7 århundrede – slutning af det 7 århundrede.
Grav 24	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 køkkenvase med en hank.			Starten af det 7 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 29	1 køkkenvase med en hank der tilnærmelsesvist er vertikalt, fragmenter af vase.		1 kernosring.	Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 63	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 lille skål.			Starten af det 7 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 64	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 køkkenvase med en hank.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 65	1 oinochoe med en kløverformet munding, 1 oinochoe med en bredere kløverformet munding og mere globulær, 2 køkkenvaser med en hank, 1 mushroom flaske, 1 alabastron og 1 lille skål.	5 protokorinthiske aryballer, fra ovoid til spidsovoid, den ene er meget fragmenteret, og fragmenter af en protokorinthisk kop.		Slutningen af det 7 århundrede – 1 halvdel af det 6 århundrede.
Grav 66	1 unguentaria, 1 køkkenvase med en hank, og 1 stor skål.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 72	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 køkkenvase med en hank.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 81	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, 1 køkkenvase med en hank, og 1 gryde med to hanke i fajance.	2 kotyler.	Fragmenter af en østlig oinochoe i buccero.	Slutningen af det 8 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 93	1 oinochoe med cylindrisk hals, 1 mushroom flaske, 1 køkkenvase i fajance med en hank.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 111	1 fønikisk efterligning af den korinthiske skyphos (thapsos ware)			Starten af det 7 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 126	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, 1 køkkenvase med en tilnærmelsesvis vertikal hank, 1 trefodsplatte og 1 lille beholder alabastron.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 128	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 køkkenvase med en tilnærmelsesvis vertikal hank.	1 skyphos.		Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 139	1 mushroom flaske, 1 køkkenvase med en hank.	1 kotyle i subgeometrisk stil.		Slutningen af det 8 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 144	1 mushroom flaske, 1 oinochoe, og 1 platte.		1 efterligning af en protokorinthisk skyphos.	Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Grav 146	1 mushroom flaske, 1 køkkenvase med en tilnærmelsesvis vertikal hank, og 1 lille kande.	1 skyphos.		Starten af det 7 århundrede – midten af det 7 århundrede.
Grav 150	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, 1 køkkenvase med en hank, og 1 lille skål.		1 efterligning af en protokolrinthisk skyphos.	Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 151	1 mushroom flaske, 1 oinochoe med en kløverformet munding, og 1 køkkenvase med en tilnærmelsesvis vertikal hank.	1 kotyle.		Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede
Grav 155	1 køkkenvase med en hank, 1 lille skål, og en platte.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.
Grav 156	1 mushroom flaske, 1 køkkenvase med en vertikal hank, og 1 oinochoe med cylindrisk hals.			Midten af det 7 århundrede – slutningen af det 7 århundrede.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

Litteraturliste

- Aubet, E. M. 2001. *The Phoenicians and the West. Politics, Colonies and Trade*. Cambridge University Press.
- Aubet, E. M, Núñez, F. J & Trellisó, L. 2004a. "La Necrópolis Fenicia De Tiro-all Bass en el Contexto Funerario Fenicio Oriental", s. 43-62, i *Huelva arqueológica*, no. 20.
- Aubet, E. M. 2004b. "La Necrópolis de Tiro-al Bass (Líbano)", s. 87-96, i *Bienes culturales: revista del Instituto del Patrimonio Histórico Español*, no. 3.
- Aubet, E. M. 2004c. *The Phoenician Cemetery of Tyre Al-Bass: Excavations 1997-1999*. Ministère de la Culture.
- Buchner, G & Ridgway, D. 1993. *Pithekoussai I: La Necropoli: Tombe 1-723, Scavate dal 1952 al 1961*. Giorgio Breitschneider Editore.
- Carpenter, R. 1958. "Phoenicians in the West", s. 35-53, i *American Journal of Archaeology*, vol. 62, no. 1.
- Cook, M. R. 1969. "A Note on Absolute Chronology of the Eight and Seventh Centuries B. C.", s. 13-15, i *The Annual of the British School at Athens*, no. 64.
- De Simone, R. 2008. "Sicilia e Malta in età Fenicia e Punica: Problemi e Prospettive", s. 37-52, i *Interconnections in the Central Mediterranean: The Maltese Islands and Sicily in History (Proceeding of the Conference St Julians , Malta 2nd and 3rd November 2007)*, (red.) Bonanno, A & Militello, P. Officina di Studi Medievali.
- Delgado, A & Ferrer, M. 2007. "Cultural Contacts in Colonial Settings: The Construction of New Identities in Phoenician Settlements of the Western Mediterranean", s. 18-42, i *Stanford Journal of Archaeology*, vol. 5.
- Diodor Siculus. *Library of History*.
- Dunbabin, T. J. 1948. *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* Clarendon.
- Gras, M, Rouillard, P & Teixidor, J. 1991. "The Phoenicians and Death", s. 127-176, i *Berytus*.
- Harden, D. 1963. *The Phoenicians*. Frederick A. Praeger.
- Herodot. *The Histories*.
- Isserlin, B. S & Taylor, J. D. P. 1974. *Motya. A Phoenician and Carthaginian City in Sicily*. E. J. Brill Leiden.

NEKROPOLEN PÅ MOZIA

AF SIGNE KRAG

- Isserlin, B. S. 1982. „*Motya: Urban Features*”, s. 113-131, i *Phönizier im Westen: die Beiträge des Internationalen Symposiums über "Die phönizische Expansion im westlichen Mittelmeerraum" in Köln vom 24. bis 27. April 1979*, (red.) Niemeyer, H. G. Mainz am Rhein : Philipp von Zabern.
- Josephus, Flavius. *Against Apion*.
- Kitchen, K. A. 1991. „*The Chronology of Ancient Egypt*”, s. 201-208, i *World Archaeology* , vol. 23, no. 2.
- Markoe, G. 2000. *The Phoenicians*. University of California Press.
- Morris, I. 1996. “*The Absolut Chronology of the Greek Colonies in Sicily*”, s. 51-59, i *Acta Archaeologica*, vol. 67.
- Moscato, S. 1966. *Die Phöniker*. Kindler Verlag AG.
- Moscato, S. 1968. *The World of the Phoenicians*. W & J Mackay & Co Ltd.
- Núñez Calvo, F. J. 2008. “*Phoenicia*”, s. 19-96, i *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician Chronology*, (red.) Sagona, C. Leuven: Peeters.
- Payne, H. 1931. *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*. Clarendon Press.
- Porada, E. 1973. “*Notes on the Sarcophagus of Ahiram*”, s. 355-372, i *Janes* 5.
- Procelli, R. M. A. 2008. “*Sicily*”, s. 461-486, i *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician Chronology*, (red.) Sagona, C. Leuven: Peeters.
- Taylor, J. D. P. 1964. „*Motya. A Phoenician Trading Settlement*”, s. 91-100, i *Archaeology*.
- Taylor, J. D. P. 1978. “*Motya Pottery Research*”, s. 117-119, i *Papers in Italian Archaeology I: The Lancaster Seminar. Recent Research in Prehistoric, Classical and Medieval archaeology, Part I*, (red.) Blake, M. M; Potter, T. W & Whitehouse, D. B. British Archaeological Reports.
- Thucydides. *History of the Peloponnesian War*.
- Tusa, V. 1972. “*Lo Scavo del 1970*”, s. 7-82, i *Mozia VII, Rapporto Preliminare della Missione Congiunta con la Soprintendenza alle Antichità della Sicilia Occidentale*, (red.) Bevilacqua, F, Ciasca, A, Scandone, G. M, Moscato, S, Tusa, V & Cutroni, A. T. Studi Semitici. Roma.
- Tusa, V. 1973. “*Lo Scavo del 1971*”, s. 35-71, i *Mozia VIII, Rapporto Preliminare della Missione Congiunta con la Soprintendenza alle Antichità della Sicilia Occidentale*, (red.) Ciasca, A, Tusa, V & Uberti, M. L. Studi Semitici. Roma

NEKROPOLEN PÅ MOZIA
AF SIGNE KRAG

Tusa, V. 1978. *“Relazione Preliminare Degli Scavi Eseguiti a Mozia Negli Anni 1972, 1973, 1974”*, s. 7-98, i *Mozia IX, Rapporto Preliminare della Missione Congiunta con la Soprintendenza alle Antichità della Sicilia Occidentale*, (red.) Bevilacqua, F, Ciasca, Polselli, G. C, Caprio, N. C. D, Amadasi, M. G. G, Scandone, G. M, Tusa, V, Cutroni, A. T & Uberti, M, L. *Studi Semitici*. Roma.

Whitaker, J. I. S. 1921. *Motya. A Phoenician Colony in Sicily*. G. Bell & Sons.